

Az együttélés történelme:
nemzetiségi kérdés Magyarországon

**Magyarországi kisebbségek:
nemzeti, nemzetiségi és vallási közösségek**

Sorozatszerkesztők:
L. Balogh Béni, Majtényi György,
Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba

**Az együttélés történelme:
nemzetiségi kérdés
Magyarországon**

Tanulmányok

Magyar Nemzeti Levéltár
Budapest, 2020

Szerkesztők: L. Balogh Béni, Majtényi György, Mikó Zsuzsanna, Szabó Csaba

© Magyar Nemzeti Levéltár, 2020

© Ábrahám Barna, Csósz László, Deák Ágnes, Demmel József, Dobos Balázs,
H. Németh István, Hermann Róbert, Kincses Katalin, Molnár András, Paksy Zoltán,
Ráczy György, Ritter György, Soós István, Szabó Csaba, Szarka László, Tuza Csilla,
Völgyesi Zoltán, Zahorán Csaba, 2020

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

ISSN 2732-1525

ISBN 978-963-631-291-6

Kiadja a Magyar Nemzeti Levéltár
A kiadásért felel dr. habil. Szabó Csaba főigazgató

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadást,
a rádió- és televízióadást, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Borítóterv: Nagy Attila
Nyomdai előkészítés: Máté István

Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt., Budapest
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

Tartalomjegyzék

SZABÓ CSABA: <i>Lectori salutem!</i>	7
SZARKA LÁSZLÓ: <i>A soknyelvű Magyarország öröksége</i>	9
RÁCZ GYÖRGY: <i>Magyarország nemzetiségei: az együttélés kezdetei. A középkori Magyar Királyság etnikai viszonyai</i>	13
KINCSES KATALIN MÁRIA – TUZA CSILLA: <i>Az etnikai arányok megváltozása a kora újkorban (16–18. sz.)</i>	41
H. NÉMETH ISTVÁN – SOÓS ISTVÁN: <i>A magyarországi hungarus-tudat</i>	59
MOLNÁR ANDRÁS: <i>Etnikumok és nemzetiségi mozgalmak a reformkori Magyarországon</i> ...	77
HERMANN RÓBERT: <i>Nemzetiségek az 1848–1849-es forradalomban és szabadságharcban</i> ..	99
DEÁK ÁGNES: <i>Nemzetiségi együttélés rivalizálás, együttműködés és konfliktusok erőterében, 1849–1867</i>	121
DEMMEI JÓZSEF – ÁBRAHÁM BARNA: <i>Gyökerek és választások. Anyanyelv és identitás a dualizmuskori Magyarországon</i>	141
VÖLGYESI ZOLTÁN: <i>A Monarchia végzetes háborúja és a magyarországi nemzetiségek. Közép-Európa „kisállami” átalakítása</i>	163
ZAHORÁN CSABA: <i>Az együttélés vége. A nemzeti önrendelkezés érvényesülése 1918 – 1921 között a történelmi Magyarország területén</i>	193
PAKSY ZOLTÁN: <i>Nemzetiségek a trianoni Magyarországon</i>	211
CSÓSZ LÁSZLÓ: <i>Zsidópolitika és népiirtás Magyarországon, 1920–1945</i>	237
RITTER GYÖRGY: <i>Etnikai tisztogatások: deportálások, elűzések, kitelepítések, lakosságcsere. A Magyarországot érintő etnikai jellegű mesterséges népmozgások főbb vonalai a második világháború végétől az ötvenes évekig</i>	261
DOBOS BALÁZS: <i>Magyarországi nemzetiségek a kommunista rendszer kiépülésétől a rendszerváltásig</i>	289

Zahorán Csaba

Az együttélés vége

*A nemzeti önrendelkezés érvényesülése 1918–1921 között
a történelmi Magyarország területén**

A történelmi Magyarország felbomlásával és a nemzetiségek kiválásával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik, amely azonban – a nemzeti narratívákba ágyazódva – meglehetősen sokszínű módon értelmezi az első világháború befejezését és következményeit. E tanulmányban nem is ezek összevetésére teszek kísérletet, mint ahogy nem is a téma teljességre törekvő kifejtésére, hanem egy olyan elemzésre vállalkozom, amely egyaránt merít az egyes nemzeti történetírások eredményeiből, és a versailles-i rendezés legfőbb ideológiai alapelvét, a *nemzeti önrendelkezés elvét* és annak *alkalmazását* járja körül. Mivel az egyes nemzeti mozgalmak és régiók szisztematikus áttekintésére nincs mód, ezért a román, a szlovák és a nyugat-magyarországi német önszerveződésre koncentrálok a történelmi Magyarország felbomlásának idején.

A kontextus felvázolása után először a Magyar Királyság 1918. őszi helyzetére térek ki, majd az Erdély elcsatolása és a román nemzeti egység megvalósulása felé vezető fejleményeket ismertetem. Ezt követően a szlovákság Magyarországból való kiválását mutatom be, valamint az osztrák–magyar határ kijelölését, végül pedig egyfajta összegzésre teszek kísérletet, amelyben a nemzeti önrendelkezés érvényesülését és ellentmondásosságát elemzem.

Az előzmények: nemzeti emancipációs mozgalmak a Habsburg Monarchiában

A Közép- és Kelet-Európában a 19. században kibontakozó párhuzamos nemzeti mozgalmak egyik közös vonásának tekinthető, hogy törekvéseik gyakran egymással ellentétesek és egymást kizáróak voltak. Az előnyösebb, hatalmi helyzetben lévők célja rendszerint dominanciájuk megőrzése vagy fokozása volt, egyúttal pedig a kompromisszumra, a többi mozgalom és igényeik elismerésére való csekély hajlandóság. Ezzel szemben az alárendelt, kedvezőtlenebb pozícióban lévő mozgalmak képviselői – noha törekvéseikben és a kizárólagosság igényében sokszor egyáltalán nem maradtak el az előbbiektől – hajlottak a méltányosabb, azaz nem egyoldalú megegyezésre is.

A nemzetépítés szempontjából jobb helyzetben lévők közé tartoztak a Habsburg Monarchia német elitcsoportjai, amelyek mellé az 1867-es kiegyezéssel felzárkóztak a történelmi Magyarország magyar elitjei – beleértve az ide integrálódott más nemzeti-

* A tanulmány a Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport keretében készült.

ségű egyéneket is – és részben a horvát, valamint a galíciai lengyel vezető rétegek. A kedvezőtlen pozícióban lévők közé sorolható az összes olyan csoport, amely ugyan megfogalmazta saját, többé-kevésbé kidolgozott nacionalista programját, ám annak megvalósítására nem volt lehetősége. Ezek a különbségek vagy a hatalmi erőviszonyokból (például a csehek, szerbek és románok esetében), vagy a képviselt – a szó mindkét értelmében „elképzelt”¹ – közösség viszonylagos elmaradottságából és nemzeti mozgalmának gyengeségéből fakadtak (például a ruszinoknál és részben a szlovákoknál), vagy pedig strukturális sajátosságokkal magyarázhatók (például a német szórványok egy részénél vagy a cionizmusra nem fogékony zsidók esetében).

A Habsburg Monarchián belül a magyar elitek célja a 19. században a történelmi Magyarország modern formában való „feltámasztása” volt. A „magyar politikai nemzetet” megkonstruálva, mintegy a „hungarus tudatot” próbálták meg magyar állampolgári nemzettudattá konvertálni, bevonva az egész népességet a nemzet kiterjesztett fogalmába. A magyar liberális nacionalisták egy része abban bízott, hogy a magyar politikai nemzetből idővel akár etnikailag is egységes – magyar – nemzet teremthető, és a nyugati – francia – minta alapján kiépíthető a magyar nemzetállam. Mások viszont belátták a lakosság több mint felét kitevő nem magyar nyelvű népesség elmagyarosításának lehetetlenségét, így az elitek asszimilációjára-integrálására, az állampolgári lojalitás megszilárdítására és a magyar elem megerősítésére törekedtek.²

A történelmi Magyarország nem magyar nemzeti mozgalmi ugyancsak saját modern nemzeti közösségeik létrehozására törekedtek, szintén a nyugati – és a magyar – nacionalisták mintájára és eszközeivel. Céljuk a nemzeti egyenjogúság (emancipáció), a közösségként való megmaradás és kiteljesedés (fejlődési perspektívával), valamint az államiság vagy bizonyos mértékű hatalommegosztás (helyi önkormányzatokkal, a meglévő birodalmi kereteken belüli egyesített „nemzeti területtel”, távlatilag akár önálló állammal). Ezek a törekvések azonban összeférhetetlenek voltak a magyar államnacionalista érdekekkel és célokkal, a szembenállásból pedig – a kiegyezést követően domináns helyzetbe került – magyar elitek kerültek ki győztesként.

Közösségük szószólóiként a nemzetiségek vezetői kezdettől fogva bírálták és ellenezték a dualista berendezkedést, és idővel egyre inkább elidegenedtek a „nemzetiesítő”³ magyar államtól. Ehhez a nemzetközi kontextus változásai is hozzájárultak: a független Románia létrejötte és a román irredentizmus a román nemzeti egységtörekvéseket bátorította, de a magyar állam egysége ellen irányult a délszláv vagy a pánszláv összefogás eszméje is. Az utóbbiak – a „csehszlovakizmushoz” hasonlóan – ugyan ellentétben álltak a horvát vagy szlovák nemzeti aktivisták céljaival, ám az erők egyesítése növelte az ekkor még viszonylag gyenge önálló nemzeti mozgalmak súlyát.

¹Lásd Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.

²Ezzel kapcsolatban bővebben lásd Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és a nacionalizmus története*. Osiris, Budapest, 2007.

³Lásd Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*, L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.

A nacionalizmus terjedése, pontosabban az az egyetemesnek nevezhető trend, hogy a nemzeti mozgalmak végső soron saját nemzetállamuk létrehozására törekednek,⁴ a multietnikus birodalmak közé tartozó Habsburg Monarchiát is komoly kihívások elé állították. Az itt ténykedő nemzeti aktivisták a 19. század derekától több kísérletet is tettek a nemzeti emancipáció kivívására. 1848–1849 megrázkódtatásai és az 1866-os vereség után Bécsnek is be kellett látnia, hogy bizonyos mértékű hatalommegosztás elkerülhetetlen, amit az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés és a horvát–magyar megállapodás, a galíciai, bukovinai és morvaországi rendezések is jeleztek. A kiépülő dualizmus haszonélvezői azonban nem kívánták folytatni ezt az irányt: a rendszer fokozatosan megmerevedett, a cseh és horvát „trialista” törekvések, a szlovák, román és szerb autonómiamozgalmak pedig kudarcot vallottak. Ugyanakkor az alternatívák végig jelen voltak – erre példa a Ferenc Ferdinánd trónörökös ún. Belvedere-köréhez tartozó román értelmiségi, Aurel C. Popovici 1906-os könyve, a *Nagy-ausztriai Egyesült Államok*.⁵ Popovici egyenrangú nemzetek föderációjává alakította volna át – így stabilizálva – a nemzetiségi elitek szerint igazságtalan és ezért instabil dualista rendszert. Tervezetében az etnikai (nyelvi) határok mentén jelölte ki az egyes nemzeti területeket, vagyis kizárólag a nemzeti elvet vette figyelembe, a történelmi, gazdasági, stratégiai stb. szempontok mellőzésével. A Monarchia további reformja azonban elmaradt, az első világháború kirobbanása és eredménye pedig végül más pályára állította a régió népeit.

1918 őszének alternatívái: reform vagy dezintegráció

A „Nagy háború” – különösen az annak során elszenvedett katonai vereség – katalizálta az Osztrák–Magyar Monarchián belüli nemzeti törekvéseket, a nemzeti mozgalmak centrifugális irányultságának felerősödése pedig végül a birodalom felbomlásához vezetett. A Monarchia és a történelmi Magyarország sorsát közvetve a bolsevik forradalom hatása, közvetlenül pedig a Woodrow Wilson-féle nemzeti önrendelkezési elv meghirdetése – illetve a nemzeti mozgalmak antant általi felkarolása – pecsételte meg. Míg ugyanis az antanthatalmaknak a környező országokkal – Szerbiával, Olaszországgal és Romániával – a háború folyamán kötött megállapodásai még csak a Monarchia peremterületeinek leválását vetítették elő vereség esetére, a cseh–szlovák és lengyel függetlenség támogatása már magát a birodalom létét kérdőjelezte meg. Ez vált egyértelművé 1918 októberére, amikor a Monarchia vezetése a katonai összeomlás árnyékában békét kért. IV. Károly felhívása, amellyel nemzeti tanácsok alakítására buzdított, hogy föderalizálva megmentse a birodalmat, tulajdonképpen a bomlást intézményesítette – a nemzeti mozgalmak önszerveződése ekkor már a kiválást jelentette.

A Magyarországon hatalmon lévő politikai elit az utolsó pillanatig elzárkózott a dualista berendezkedés és a magyar dominancia feladásától, legfeljebb Horvátország le-

⁴Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

⁵Aurel C. Popovici: *Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich: politische Studien zur Lösung den nationalen Fragen und staatsrechtlichen Krisen in Österreich-Ungarn*. Elischer, Lepizig, 1906.

válását vette tudomásul és bizonyos nemzetiségpolitikai engedményeket fogadott volna el.⁶ A megváltozott viszonyokat azonban már a magyar országgyűlésben elhangzott szlovák és román nyilatkozatok is jelezték. 1918. október 18-án Alexandru Vaida-Voevod román képviselő, nemzete önrendelkezési jogára hivatkozva kijelentette, hogy sem a magyar kormánynak, sem a parlamentnek nincs joga képviselnie a román nemzetet a jövő békekonferencián.⁷ Másnap Ferdiš Juriga a szlovák nemzet képviselőjének jogát tagadta meg a magyar parlamenttől, azzal, hogy az csak a Szlovák Nemzeti Tanácsot illeti meg.⁸

Az őszirózsás forradalommal hatalomra jutott Károlyi-féle kormányzat ugyan szintén Magyarország integritásából indult ki, ám gyorsan szembesülnie kellett a nemzetségek és a szomszédok fenyegető – elszakadási és terjeszkedési – törekvéseivel és azok nagyhatalmi támogatottságával. Ezután már csak arra tett kísérletet, hogy az ország épességét legalább a béketárgyalásokig megőrizze, és az önrendelkezési elv alkalmazásakor a magyar érdekeket is érvényesítse. A november 13-án az antant képviselőivel megkötött belgrádi katonai konvenció ezt látszólag lehetővé is tette – csak délen és keleten jelölt ki demarkációs vonalat, amelyre ugyan bevonulhattak a délszláv és román erők, de a magyar közigazgatást elvileg az ország teljes területén érintetlenül hagyta.⁹ Decemberben azonban már mindenhol egyértelművé vált, hogy Budapest nem építhet a konvencióra, mivel azt sem az antant, sem szövetségesei nem tartották be.

A helyzet délszláv viszonylatban volt a legegységesebb. 1918. október 29-én a Zágrábi Nemzeti Tanács (Szlovének, Horvátok és Szerbek Nemzeti Tanácsa) ki mondta az Osztrák-Magyar Monarchiától való elszakadást és a Szerb-Horvát-Szlovén Állam megalakulását. Horvátország kiválása és a történelmi horvát–magyar határok elfogadása mellett azonban ki kellett jelölni az új magyar–szerb határt is. Mivel a szerb hadsereg gyorsan birtokba vette a Belgrádban megállapított, Barcs–Pécs–Baja–Szabadka vonaltól délre fekvő területeket, a kérdés november közepére – legalábbis a béketárgyalásokig – lezárult. A Zágrábi Nemzeti Tanács november 24-én a Vajdaságra is kiterjesztette a délszlávok egyesülését, igaz, belső vita miatt az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés november 25-én külön is határozott a Bánát, a Bácska és Baranya Magyarországból való kiválásáról és csatlakozásáról a Szerb Királysághoz.¹⁰

⁶Lásd például az Erdélyi Szövetség vezetőinek október 14-i levelét Károlyi Mihályhoz. Idézi Bárdi Nándor: *Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 101–102.

⁷Gheorghe Platon (coord.): *Istoria Românilor*. Vol. VII., tom II. *De la independență la Marea Unire (1878–1918)*. Editura Enciclopedică, București, 2003, 508.

⁸Marián Hronský: *Trianon. Vznik braníc Slovenska a problémy jeho bezpečnosti (1918–1920)*. VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2011, 35.

⁹A demarkációs vonal a Mura és a Dráva mentén haladt, és Barcstól, Bajától és Szabadkától északra húzódva érte el a Marost, amely mentén keletre tartott, és Besztercén át érte el a határt a Borgói-hágónál.

¹⁰A. Sajti Enikő: *A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921)*. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 44.

Az ország többi részén azonban más volt a helyzet. Az új, polgári demokratikus magyar kormányzat – elsősorban Jászi Oszkár, a nemzetiségi ügyekkel megbízott miniszter és munkatársai – több tárgyalást is folytatott a nemzetiségi vezetőkkel a jövőt illetően. A megváltozott viszonyok között azonban ekkor már nem tudott annyit kínálni a magyar fél, amivel a nem magyar nemzeti mozgalmak képviselői megelégedtek volna, legfeljebb a regionális-nemzeti (szlovák–cseh, kelet-szlovák–nyugat-szlovák, erdélyi román–regáti román) érdekkülönbségekre játszhatott még rá. Ám a bizonytalan alternatívák helyett végül a cseh és romániai támogatás – és azok nemzetközi háttere – jelentett gyors „megoldást” Magyarország integritása és a nemzetiségi törekvések kérdésében. A román és szlovák vezetőkkel Aradon és Budapesten folytatott tárgyalásokon egyértelművé váltak az elszakadási törekvések, amelyeket a magyar kormány békés úton már nem tudott – erőszakkal pedig nem is szándékozott – megakadályozni. Erre az általános válság közepette és megfelelő haderő hiányában nem is lett volna módja, igaz, máig vitatott kérdés, hogy a frontról hazatérő magyar hadsereg lefegyverzése mennyire volt a Károlyi-kormányzat szükségszerű, „reálpolitikai” lépése vagy „naiv pacifizmusának” eredménye.

A román nemzeti egység beteljesülése

Az egyes nemzeti mozgalmak 1918 végi nyilatkozataiban – a turócszentmártoni, gyulafehérvári, zágrábi és újvidéki határozatokban – a nemzetiségi elitek által képviselt nemzeti mozgalmak törekvései öltöttek testet. A különféle népgyűlések ugyanakkor legitimitációt kölcsönöztek az önrendelkezési igényeknek. Ez a magyarországi románok esetében nyilvánult meg a leglátványosabban.

Budapesten október 31-én alakult meg a Román Nemzeti Párt és a román szociáldemokraták hat-hat vezetőjéből a Központi Román Nemzeti Tanács (KRNT), amely a különféle román elitcsoportok bizalmát élvezve a teljes magyarországi románság nevében léphetett fel. A Tanács hamarosan Aradra helyezte át székhelyét, és felhívást intézett a magyarországi románokhoz, hogy éljenek az önrendelkezési joggal. Miután a sorra alakuló helyi román nemzeti tanácsok és gárdák felesküdtek a KRNT-re, az ország román többségű régióiban a Tanács megkerülhetetlen hatalmi tényezővé vált. November 9-én ultimátumot küldött a magyar kormánynak, hogy Kelet-Magyarország románlakta megyéiben (23 egész és 3 fél megyében) ruházza át a hatalmat a KRNT-re. Jászi Oszkár egy kormányküldöttséggel Aradra utazott, ahol november 13–14-én találkozott a román vezetőkkel, és két javaslatot is tett a románok önrendelkezési jogának biztosítására. Az elsőben Kelet-Magyarország „kantonizálását” – összefüggő nemzeti területek és autonómiák kialakítását – vázolta fel a miniszter, majd ennek visszautasítását követően azt indítványozta, hogy a román többségű területek kerüljenek a Központi Román Nemzeti Tanács igazgatása alá, amely a budapesti parlamentben is képviseltetné magát. A teljes elszakadás és az azonnali hatalomátvétel

igényét a Bécsből 14-én Aradra érkező Iuliu Maniu fogalmazta meg, ami lényegében el is döntötte a kérdést.¹¹

Az aradi tárgyalások kudarca után a KRNT „reprezentatív” gyűlés szervezésébe kezdett. Maniu egy Párizsba küldött memorandumban kérte a belgrádi demarkációs vonal megváltoztatását, közben pedig a Iaşiban tartózkodó román kormánnyal is megtörtént a kapcsolatfelvétel, és a román intervenciót is szorgalmazták Erdélyből.¹² A román kormány ugyanakkor a Romániához való mihamarabbi csatlakozás kimondását sürgette. Miután a Tanács a nemzetközi közvéleményt is tájékoztatta a magyarországi románság önrendelkezési igényéről, december elsejére román nemzetgyűlést hívott össze Gyulafehérvárra, Vitéz Mihály 1599-es bevonulásának és Horea és Cloşca kivégzésének szimbolikus helyszínére.¹³ Ugyanakkor belső vitákra is sor került, amelyek elsősorban a Romániával való feltétel nélküli egyesülés hívei és annak ellenzői – különösen a szociáldemokraták – között zajlottak. A baloldaliak a monarchia ellenzése mellett Erdély autonómiáját is felvetették, amivel a Román Nemzeti Párt több vezetője is egyetértett, féltve saját pozícióikat a regáti befolyástól. Végül sikerült kompromisszumra jutniuk: a republikanizmus elvetéséért cserébe megállapodtak, hogy a régió majd széles körű – az osztrák–magyar dualizmusra emlékeztető – önkormányzatot élvez Románia demokratizálódásáig.¹⁴

A népgyűlésen a román egyházak és különféle román szervezetek képviselői, valamint nyilvános gyűléseken megválasztott, „megbízólevelekkel” (*credenţionalek*) ellátott küldöttek vettek részt.¹⁵ Magyarország románlakta településeiről 1228 küldött és számos további képviselő utazott Gyulafehérvárra, a várost pedig ellepték a környéki mócok és a távolabbi területekről érkezők, a hagyomány szerint összesen vagy 100 ezer fő,¹⁶ látványosan megjelenítve a román törekvések támogatottságát. Bár a magyar kormány biztosította a gyűlés lebonyolításának feltételeit, az előkészületek során, továbbá útközben több incidens is történt.¹⁷

¹¹Platon: i. m. 509–513.; Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története III. 1830-tól napjainkig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, 1711–1714. Az aradi tárgyalásokról részletesebben lásd Szarka László: *Iratok az 1918. novemberi aradi magyar–román tárgyalások történetéhez*. *Regio*, 1995. 3. sz.

¹²Szász: i. m. 1714.

¹³Platon: i. m. 514–516.

¹⁴Szász: i. m. 1716.

¹⁵A népgyűlésről bővebben lásd Miskolczy Ambrus: *Román nemzetgyűlés Gyulafehérvárott 1918. december 1.* Magyar Szemle Alapítvány, 2019.

¹⁶Dr. Aurel Galea: *Formarea și activitatea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și Ținuturilor românești din Ungaria (2 decembrie 1918 – 10 aprilie 1920)*. Editura Tipomur, Târgu Mureș, 1996. 92. Ugyanakkor egy újabb számítás szerint a résztvevők száma nem biztos, hogy elérte a százezret, és valójában 50–70 000 fő között mozoghatott. Lásd Ioan Popa – Tetiana Toma: *Prezența românilor la Adunarea Națională de la Alba Iulia (1918), reflectată de Anchetă ASTREI (1922)*. *Transilvania*, 2019. 2. sz. 56–63.

¹⁷Ioan Scurtu (coord.): *Marea Unire din 1918 în context european*. Editura Enciclopedică – Editura Academiei Române, București, 2003, 226–232.

A népgyűlés előtti estén a román vezetők megfogalmazták az egyesülési nyilatkozatot. A kilencpontos, „gyulafehérvári határozatok” néven ismert szöveg első pontja kimondja Magyarország románok által lakott területének egyesülését Romániával, majd több demokratikus alapelvet is rögzít, beleértve az általános – mindkét nemre kiterjedő – választójogot, felekezeti szabadságot és egyenlőséget, korlátlan sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot, radikális földreformot, a munkások jogait, valamint „teljes nemzeti szabadságot az együtt lakó népek számára”, anyanyelvhasználatot, saját közigazgatással és arányos kormányzati részvétellel.¹⁸ December elsején, a két román egyház *Te Deum*-át és több ünnepélyes felszólalást követően a küldöttek egyhangúlag elfogadták az egyesülést, és megválasztották a 200 tagú Nagy Nemzeti Tanácsot. A Gheorghe Pop de Băsești vezette testület másnap kijelölte a 15 tagú Kormányzótanácsot (*Consiliul Dirigent*), élén Iuliu Maniuval, amely egyfajta átmeneti regionális kormányként működött. Később delegáció indult Bukarestbe az egyesülés okmányával, amelyet Ion I. C. Brătianu miniszterelnök azzal fogadott, hogy „már ezer éve várunk rátok, és eljöttetek, hogy már soba többé ne váljunk el egymástól.” A gyulafehérvári határozatokból azonban a király csak az első – az egyesülést kimondó – pontot iktatta törvénybe, igaz, a Kormányzótanács – csökkentett jogkörrel – egészen 1920. április 20-ig ténykedett.¹⁹

A magyarországi románság önrendelkezésének elvét a román nemzeti tanácsok és gárdák ültették át a gyakorlatba, a gyulafehérvári gyűlés legitímálta, majd a román hadsereg erdélyi bevonulása véglegesítette.²⁰ A háborúba 1918. november 10-én „visszalépő” Románia csapatai az antant biztatására először a belgrádi konvencióban rögzített demarkációs vonalra vonultak fel, december közepétől pedig fokozatosan megszállták az egész történelmi Erdélyt. Céljuk az 1916-os megállapodásban Bukarestnek ígért és a gyulafehérvári gyűlésen csatlakozott területek birtokba vétele volt, ezért a román politikai és hadvezetés – francia támogatással – figyelmen kívül hagyta mind a budapesti kormány, mind az erdélyi magyarság képviselőinek tiltakozásait. Noha a november 28-i marosvásárhelyi székely és a december 22-i, több tízezres tömeget megmozgató kolozsvári magyar nagygyűlés világosan megfogalmazta a magyar önrendelkezés igényét is,²¹ a román előnyomulást 1919 elején csak a Párizsból érkező új tiltások, valamint a Székely Hadosztály megszervezése és a fegyveres ellenállás állította meg a történelmi Erdély határán.²²

¹⁸ Közli Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, 1944, 209–211.

¹⁹ Szász: i. m. 1714–1717.; Platon: i. m. 518–526.

²⁰ Erről bővebben lásd L. Balogh Béni (szerk.): *Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020, 23–36.

²¹ Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon Kiadó, 2018, 125–130. és 146–152. A Székely Hadosztályról lásd még Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2018.

²² Romsics: *Erdély elvesztése...* 160–161.

A román törekvéseket erősítette, hogy az új év első napjaiban a nagyszebeni Kormányzótanács – bukaresti és francia kívánságra – megegyezett az erdélyi szászok képviselőivel, akik az uralomváltást tudomásul véve január 8-i megyesi gyűlésükön állást foglaltak Erdély és Románia egyesülése mellett.²³ Az átmeneti megtorpanást követően a román hadsereg folytatni kívánta a románlakta területek elfoglalását, amire a Magyarországi Tanácsköztársaság március 21-i kikiáltása biztosított ürügyet. A bolsevik veszélyre és a román népességet érő atrocitásokra hivatkozva 1919 áprilisában a román csapatok bevonultak a még Budapest által ellenőrzött kelet-magyarországi vegyes lakosságú régióba is, így tavaszra – kisebb máramarosi területeken és a Bánság nyugati részén kívül – a történelmi Magyarország keleti fele román igazgatás alá került. A többi „határon túli román régió” (Bukovina és Besszarábia) birtokba vételével együtt ez a 19. században megfogalmazott román nemzeti egységtörekvések szinte maradéktalan megvalósítását jelentette.

A szlovák önrendelkezés: alku a nemzeti határokról

Észak-Magyarországon, a Csehszlovák Köztársaság 1918. október 28-i prágai kikiáltásával párhuzamosan, de tőle függetlenül került sor a szlovák önrendelkezés kinyilvánítására. A szlovák nemzeti mozgalom képviselői október 30-án Turócszentmártonban gyűltek össze. A szlovák szociáldemokraták, néppártiak és a szlovák közélet más szereplői nyilatkozatot fogadtak el a szlovákok önrendelkezéséről a csehekkel közös állam keretén belül.²⁴ Károlyi Mihály, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke ugyan a gyűlésre küldött táviratában elismerte a szlovák nemzeti törekvéseket, ám azok érvényesítését Magyarországon képzelte el. A Szlovák Nemzeti Tanács elnöke viszont már az önálló és a magyarokkal egyenrangú szlovákság nevében fogalmazta meg válaszáat.²⁵

Mindazonáltal a szlovák vezetők befolyása egy ideig még korlátozott volt: a háborús összeomlás ellenére a magyar közigazgatás továbbra is többé-kevésbé működött, a Szlovák Nemzeti Tanács helyi bizottságai pedig eleinte csak Északnyugat- és Észak-Magyarország (a leendő Nyugat- és Közép-Szlovákia) szlovák többségű vidékeinek nagyobb településein alakultak meg, az északkeleti vármegyékben erre később került sor.²⁶ Így – a szlovák szervezkedés ellenére – az igényelt területeken csak cseh katonai és diplomáciai segítséggel sikerült érvényt szerezni a turócszentmártoni (és prágai) nyilatkozatnak. Párizsban a csehszlovák vezetők az államfordulat elismerésén és Szlovákia határainak kijelölésén munkálkodtak, a helyszínen pedig kis létszámú cseh és

²³Szász: i. m. 1721. Az újabb kutatások az erdélyi cigányság hasonló gyűléseiről is beszámoltak, lásd Petre Matei: *Adunările țigănilor din Transilvania din anul 1919 (I)*. *Revista istorică*, 2010. 5–6. sz. 467–487.; uő: *Adunările țigănilor din Transilvania din anul 1919 (II)*. *Revista istorică*, 2011. 1–2. sz. 135–152.

²⁴Hronský: i. m. 38.

²⁵Szarka László: *A multietnikus nemzetállam. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Kalligram, Pozsony, 2016, 65.

²⁶Natália Krajčovičová: *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (1918–1920)*. In: Milan Zemko – Valerián Bystrický (eds.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. VEDA – vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, 2004, 64–65.

szlovák csapatok nyomultak be Felső-Magyarországra/Szlovákiába, hogy a lehető leggyorsabban birtokon belülré kerüljenek. A magyar kormányzat azonban ezt az első, november eleji próbálkozást még visszaverte.

Ezt követően Edvard Benešnek sikerült elérnie, hogy Stephen Pichon francia külügyminiszter és Ferdinand Foch marsall november 25-én, a belgrádi konvenciót felülírva kijelölje a csehszlovák–magyar demarkációs vonalat. A Duna és az Ipoly mentén Rimaszombatig, onnan az Ungig, majd a folyó mentén a galíciai határig húzódó vonalra egyelőre nem mint végleges határra, de mint a már „vitathatatlanul” csehszlovák terület déli határára tekintett Beneš. Erről azonban nem értesítették sem a belgrádi konvenció alapján eljáró magyar kormányt, sem az ezekben a napokban Budapestre érkező Milan Hodžát.²⁷

Hodžát Karel Kramář csehszlovák miniszterelnök a budapesti kormánnyal való kapcsolatfelvétellel és a „likvidációs” tárgyalásokkal bírta meg, hogy a (cseh)szlovák hatóságok minél hamarabb átvehessék a hatalmat a bizonytalan státusú szlovák régióban.²⁸ A Károlyi Mihállyal és Jászi Oszkárral november utolsó napjaiban folytatott megbeszéléseken Hodža – és a hozzá később csatlakozó Matuš Dula, a Szlovák Nemzeti Tanács elnöke – megismerkedhetett az aradi magyar–román tárgyaláson bemutatotthoz hasonló magyar elképzeléssel. Ennek megfelelően, a zavaros helyzet konszolidálása érdekében, a turócszentmártoni székhelyű Szlovák Nemzeti Tanács igazgatása alá kerültek volna a felső-magyarországi szlovák többségű területek, ami részben vagy egészben 15 vármegyét takart (Árva, Liptó, Trencsén, Turóc és Zólyom, valamint 10 vármegye szlovák járásai).²⁹ Az 1861-es szlovák autonóm „Okolie”-re³⁰ emlékeztető megoldást azonban a szlovák tárgyalófél – már csehszlovák államjogi alapról – elutasította. Hodža választervezetében a teljes hatalomátvitel igényét fogalmazta meg az „etnikai Szlovákia” területén, amely szerinte nagyobb térségre – Trencsén, Bars, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Zólyom vármegyék egészére, Pozsony, Nógrád, Nyitra, Gömör, Abaúj, Zemplén és Ung vármegyék részeire – terjedne ki, magába foglalva Pozsonyt, Selmecebányát és Kassát is.³¹

Noha Jászi koncepcióját még a magyar kormány sem támogatta,³² a magyar–szlovák egyezkedésekről szóló budapesti sajtóhírek³³ nyugtalanságot váltottak ki Prágában. A

²⁷ Hronský: i. m. 62–63.

²⁸ Szarka László: *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995, 216.

²⁹ Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister, Budapest, 1998, 120–121.

³⁰ A szlovák nemzeti aktivisták 1861-es turócszentmártoni nemzetgyűlésén elfogadott memorandum egy felső-magyarországi szláv kerület („*hornounhorské slovenské okolie*”) létrehozására tett javaslatot a régió szlovákok lakta vármegyéiből. Lásd Ábrahám Barna: *Megmaradni vagy beolvasni? A szlovákság polgárosodása a 19. század második felében*. Kalligram, Pozsony, 2006. 104–105.

³¹ Hronský: i. m. 64–65.

³² Szarka: *A multiethnikus nemzetállam...* i. m. 80.

³³ A „Tót impérium terve”. *Nap*, 1918. december 1.

saját befolyását féltő, központosításra törekvő prágai vezetés ezért december elsején megüzente: senkinek sincs felhatalmazása arra, hogy ilyen megállapodást kössön a magyar kormánnyal.³⁴ Miután azonban december 3-án Hodža megkapta Foch marsall jegyzékét, hogy a csehszlovák csapatok szövetséges erőként bevonulhatnak Magyarországra, folytatta a tárgyalást a magyar kormány képviselőivel. Célja továbbra is az volt, hogy meggyorsítsa a körvonalazódó Szlovákia magyar kiürítését, konkretizálva a kivonulás határait. Ezért – mivel nem ismerte a francia vezetés által meghúzott demarkációs vonalat – megkérte Beneš, hogy érje el Párizsban a Pozsony–Galánta–Érsekújvár–Komárom–Duna–Ipoly–Ipolyság–Balassagyarmat–Losonc–Salgótarján–Rimaszombat–Nagyőrce–Rozsnyó–Kassa–Csap–Ungvár-vonal kijelölését.³⁵ Azt követően, hogy Fernand Vix alezredes, az antant budapesti képviselője december 4-én tájékoztatta Károlyi Mihályt Csehszlovákia elismeréséről,³⁶ december 6-án megszületett az egyezés Hodža és Bartha Albert magyar hadügyminiszter között.

A „tót autonómiát” ugyan már meghaladták az események, a méltányos magyar-szlovák elhatárolódás azonban még lehetségesnek tűnt. A Hodža–Bartha megállapodásban kijelölt ideiglenes demarkációs vonalat – amely Pozsonytól északra indult, hogy Szered, Érsekújvár, Verebély, Garamkovácsi, Losonc, Szomolnok, Tóketerebes és Homonna érintésével a Laborc mentén haladva érje el a galíciai határt – Budapest elfogadhatónak tekintette, mivel a viszonylag éles magyar-szlovák nyelvhatár mentén húzódott. Ez azonban azt is jelentette, hogy korántsem volt olyan előnyös a csehszlovák fél számára, mint a néhány nappal korábban Hodža által javasolt, vagy mint a Beneš által elért vonal, az egyéb csehszlovák aspirációkról (Duna–Vác–Miskolc-vonal) nem is beszélve. Noha érvényessége csak a Párizsból érkező új instrukciókig lett megszabva, a megegyezés mégis meghaladta Hodža hatáskörét, amire hivatkozva Prága – a jóval kedvezőbb ígéret birtokában – azt nem is ismerte el. Csehszlovákia – vélt – érdekei ugyanis mást diktáltak, kompromisszumról tehát szó sem lehetett.

A Károlyi-kormány viszont közben kiadta az utasítást a demarkációs vonaltól északra fekvő területek katonai kiürítésére, lehetővé téve a csehszlovák bevonulást és az impériumváltás viszonylag békés lebonyolítását.³⁷ Ez 1919 elejére meg is történt: Kassára 1918. december 29-én, Pozsonyba 1919. január 2-án, Komáromba 10-én, Ungvárra pedig 13-án vonultak be a csehszlovák csapatok.³⁸ A „*Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról*” a magyar kormány által 1919. március 11-én kibocsátott „néptörvénynek”³⁹ már csak jelképes gesztusként volt jelentősége, a modern szlovák nemzetfejlődés pedig Csehszlovákián belül teljesedhetett ki.

³⁴Hronský: i. m. 64–65.

³⁵Uo. 66.

³⁶Ormos Mária: *Padonától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, 1984. 104.

³⁷Hronský: i. m. 67.; Szarka: *A multietnikus nemzetállam...* i. m. 77–82.

³⁸Uo. 83–84.

³⁹Közli: Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 67–69.

A szlovák nemzeti mozgalom vezetői mellett a szlovák önrendelkezés érvényesítésében és a szlovák „nemzeti terület” kijelölésében egyaránt döntő szerepet játszottak a cseh politikusok, az antant és a csehszlovák haderő. Jól látszott ez már a kezdeti időszakban, az államfordulat idején is, de a későbbi fejlemények – a leendő déli államhatár kiharcolása, majd megvédése a Tanácsköztársaság csapataitól – is ezt igazolták. Ez a körülmény viszont a magyar–szlovák különválást is meghatározta. Egy kölcsönösen elfogadható megoldás helyett ugyanis ebben az esetben is egyoldalú döntés született, ami mindmáig kihat a magyar–szlovák kapcsolatokra.

Burgenland, avagy egy etnikai határ különös története

Az őszirózsás forradalmat követően Nyugat-Magyarország német többségű területein – és a többi, főleg szórványvidéken – is megindult a nemzeti önszerveződés. Az 1918. november 10-én Nagymartonban megalakult Nyugat-magyarországi Német Néptanácshoz kétszáz település csatlakozott. A nemzeti önrendelkezés itt is két irányt vett: míg az egyik – szociáldemokrata – csoport Nagymartonban, december 6-án kikiáltotta a „Heanzenland Szabad Köztársaságot az Ausztriához való csatlakozás szándékával, az 1919. január 19-i soproni Német Népnep résztvevői autonómiaköveteléseket terjesztettek a budapesti kormány elé.⁴⁰ Az utóbbiakat a magyar kormány teljesítette is: január 28-án jelent meg az „1919. évi VI. néptörvény a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”, amely a németlakta területekből autonóm kormányzóságok kialakítását írta elő, budapesti német minisztériummal.⁴¹

Az osztrák államtanács azonban már a Monarchia felbomlásának napjaiban kinyilvánította igényét Magyarország német lakosságú nyugati területeire. A követelés Pozsony, Moson, Sopron és Vas megyék nyugati, kb. 5800 km² kiterjedésű részeire terjedt ki, ahol a lakosság körülbelül 65%-a volt német. Miután a kisebb osztrák támadásokat a helyi magyar erők visszaverték, 1919 tavaszán a békekonferencia elé került a kérdés.⁴² Burgenland hovatartozása 1919 májusa és júliusa között dőlt el egy bonyolult, soktényezős alkufolyamat eredményeképpen. Ebben a két érintett fél, vagyis Magyarország és Ausztria mellett szerepet játszott az olasz–osztrák, a délszláv–osztrák és a csehszlovák–osztrák határ kijelölése (de még a délszláv–magyar és csehszlovák–magyar határá is!), a „csehszlovák–jugoszláv korridor” és a „pozsonyi hídfő” ügye, az Anschluss tiltása és Ausztria életképessége növelésének szándéka, valamint a magyarországi Tanácsköztársaság iránti ellenérzések.⁴³ Karl Renner osztrák kancellár elsősorban az etnikai viszonyokkal támasztotta alá Ausztria igényét, amelyet a békekonferencia illetékes bizottságának amerikai, brit és francia tagja is támogatott, és csak az olasz küldött foglalt állást ellene. A július 3-i bizottsági ülésen Luigi Vannutelli Rey gróf úgy fogal-

⁴⁰ Gerhard Baumgartner: A burgenlandi magyarság az első világháború végétől a soproni népszavazásig (1918–1921). In: Bárdi – Fedinec – Szarka: i. m. 48–49.

⁴¹ Zeidler: i. m. 48–49.

⁴² Romsics Ignác: *A trianoni...* i. m. 128, 137.

⁴³ Ormos: Padovától Trianonig... 275–288.

mazott, „*elvi okokból az olasz delegáció úgy vélekedik, hogy Magyarországtól, amelyet már minden oldalon megcsonkítottak, nem lenne szabad újabb területeket elvenni. Magyarországra óriási áldozatokat kényszerítettek rá. Törökország után ez talán a legjobban megcsonkított ország e háború vesztesei, legyőzöttjei között. [...] Nem hiszem, hogy [...] új áldozattal kellene sújtani Magyarországot.*” Az igényelt terület nagy részét – vagyis 4300 km²-t Sopronnal, de Moson, Kőszeg és Szentgotthárd városai nélkül – azonban Ausztriának ítélték.⁴⁴

Az, hogy végül Sopron városa és közvetlen környéke is Magyarországnál maradt, magyar szabadcsapatok akcióinak volt köszönhető. 1921 késő nyarán ugyanis a bevonuló osztrákokat – főleg legitimisták által megszervezett – ellenállás fogadta, majd több kisebb összecsapás után, október 6-án, Felsőőrön kikiáltották a független „Lajtabánságot”, az önrendelkezés egy újabb sajátos példájaként. Ezt követően nemzetközi döntés született a Sopronról és környékéről tartandó népszavazásról, amelyet december közepén bonyolítottak le.⁴⁵ Az 1920-ban még közel felerészben német anyanyelvű soproniak (a lakosok 48%-a adta meg a német, 48,8%-a pedig a magyar anyanyelvet, igaz, a német anyanyelvűek többsége is beszélt magyarul) több mint 72%-a döntött Magyarország mellett, míg a környező nyolc falu lakóinak 55%-a Ausztriára szavazott.⁴⁶ Az egész területen összesen leadott 24 063 szavazatból 15 334 esett Magyarországra, 8227 Ausztriára (502 pedig érvénytelen volt). A népszavazást mind magyar, mind osztrák részről intenzív propaganda és agitáció előzte meg, és bár sor került bizonyos visszaélésekre (és a lebonyolítást felügyelő külföldi katonatisztek is inkább a magyarok felé hajlottak), ezek mértéke nem tekinthető jelentősnek.⁴⁷

Burgenland kérdése több szempontból is érdekes. Egyrészt jelzi az etnikai elv érvényességének határait – Sopronban és környékén a németajkú „Ponzihterek” (Heanzen) többsége is Magyarországra szavazott –, valamint az egyéb szempontok jelentőségét – Sopron gazdaságilag szorosan kötődött Magyarországhoz, lakosainak többsége pedig evangélikus volt, eltérően a katolikus osztrákoktól.⁴⁸ Másrészt egy nehezen feloldható paradoxont is tartalmaz, mivel itt egy *vesztes* állam egy másik *vesztes* államtól – ráadásul korábbi „társországától” – kapott területeket. Így az új magyar-osztrák határ ugyan etnikailag kétségkívül az egyik legkorrektebb trianoni határszakasz lett, egyúttal viszont a legkevésbé igazolható is volt.

⁴⁴Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 139.

⁴⁵Bárdi – Fedinec – Szarka: i. m. 50.

⁴⁶Horváth Zoltán: *Civitas Fidelissima*. <http://www.sopron.hu/upload/varos/nepszavazas1921/Horvathz.html> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 12.)

⁴⁷Ormos Mária: *Civitas Fidelissima*. <http://www.sopron.hu/upload/varos/nepszavazas1921/Nepszavazas.html> (Utolsó letöltés: 2018. 03. 12.)

⁴⁸Bárdi – Fedinec – Szarka: i. m. 50.

A nemzeti önrendelkezési elv érvényesítésének ellentmondásai a történelmi Magyarország területén

A nemzeti önrendelkezési elvnek az első világháború végén történő kiteljesedése azonban nem egy esetben újabb konfliktusokat tett hozzá az eddigiekhez, mivel az egyes nemzeti mozgalmak célkitűzései számos esetben keresztezték egymást. Konfrontációra került sor például a Bánság hovatartozása miatt, mivel a multietnikus (37%-ban román, 24%-ban német, 18%-ban szerb és 15%-ban magyar lakosságú)⁴⁹ régióra Románia és Szerbia egyaránt igényt tartott (a magyar és a regionális törekvésekről nem is beszélve). A majdnem fegyveres összecsapásig fajuló helyzetet végül a terület megosztása oldotta meg. Konfliktushoz vezetett Csehszlovákia és Lengyelország határainak kijelölése a sziléziai Těšín-vidék mellett Árvában és a Szepességben, Kárpátalja vonatkozásában pedig egyszerre több – ruszin/ukrán, magyar, csehszlovák és román – igény keresztezte egymást.

Látványosan sérült a magyar nemzet önrendelkezési joga is. Az új határok kijelölésekor ugyanis gyakorlatilag mindenhol egyoldalúan, mégpedig Magyarország és a magyar nemzet rovására érvényesítették az etnikai elvet. A cseh és szlovák politikusok például – amellet, hogy igényt tartottak a történelmi Csehország teljes területére, vagyis a (leendő „szudéta-”) németek és a lengyelek által lakott vidékekre is, továbbá „vállalták” a távoli Kárpátalja igazgatását – Szlovákia határait a lehető legdélebbre kívánták kitolni. Céljuk saját gazdasági, közlekedési és stratégiai érdekeik minél teljesebb érvényesítése volt, nem törődve sem a hasonló magyar igényekkel, sem pedig a nemzeti elvvel. A túlnyomóan szlovák és szlovák többségű területeken kívül így nem csak a vegyes lakosságú Pozsonyra és több más városra, valamint a nyelvhatár sávjára, hanem egyértelműen magyar és ruszin jellegű régiókra is igényt tartott az új állam – például a Csallóközre, a Duna mentére, az Ipoly és a Sajó völgyére, a Bodroghözre és Kárpátaljára. A végül Csehszlovákiához került felső-magyarországi területeken az 1921-es népszámlálás alapján több mint 1,9 millió szlovák, több mint 460 ezer ruszin és közel 750 ezer magyar élt (a magyarok száma az 1910-es magyarországi népszámlálás alapján 1 millió volt).⁵⁰ A maximális csehszlovák területi igények teljesítése (a nyugat-magyarországi korridorral és a Vác–Miskolc vonalig húzódó határral) azonban még ennél is több magyart csatolt volna az új államhoz, ami még jobban ütközött volna a nemzeti önrendelkezés elvével.

Hasonlóan „egyoldalúra” sikerült a délszláv nemzeti egység megvalósítása is. A Szerbiához való csatlakozást 1918. november 25-én kimondó Újvidéki Nagy Nemzetgyűlésben a 750 szláv (szerb, bunyevác, szlovák, ruszin, sokác, horvát) küldött mellett csak hat német és egy magyar képviselő kapott helyet. Igaz, a gyűlés megígérte a nem szláv népek kisebbségi jogainak biztosítását is. A béketárgyalásokon a szerb miniszterelnök több memorandumot is kidolgozott annak érdekében, hogy a Muramel-

⁴⁹ Pándi Lajos (összeáll.): *Köztes-Európa 1763–1993. (Térképgyűjtemény)*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 404.

⁵⁰ Pavol Kršák (zost.): *Ottov historický atlas – Slovensko*. Ottovo nakladatelství, Praha, 2009, 406.; Romsics: *A trianoni békeszerződés...* 201.

léket, Baja vidékét és a baranyai háromszöget is csatolják a délszláv államhoz, amit egy helyi delegációval és a bolsevik veszéllyel is alátámasztott. A szerb követelések részben sikerrel jártak: a Drávaközt és a Muramelléket így elcsatolták Magyarországtól. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint a délszláv államhoz közel 470 ezer magyar került (az 1910-es népszámlálás szerint az elcsatolt területek lakosságának 30%-a volt magyar nyelvű).⁵¹

Szintén komoly igényekkel álltak elő a románok is: az 1916-os bukaresti megállapodás a Vásárosnamény–Békéscsaba vonalig tolta volna ki Románia nyugati határait, és ezt a békekonzferencián olyan etnikai térképekkel támasztotta alá a román küldöttség, amelyeken minél kisebbnek tüntették fel a nem román népességet. A Központi Román Nemzeti Tanács 1918. november 9-i ultimátuma ugyancsak jelentős nem román lakosságú területek átengedését követelte Budapestről. Bár Jászi Oszkár Aradon rámutatott a követelés ellentmondásosságára – azaz arra, hogy számításai szerint a szóban forgó régió lakosságának csak alig 43%-a volt román –, ám ez sem mérsékelte a román igényeket.⁵² Az önrendelkezési jog egyoldalú értelmezése a gyulafehérvári gyűlés kapcsán is megnyilvánult. Már az a tény, hogy a vegyes lakosságú kelet-magyarországi régióról egy *román* nemzeti gyűlés akart dönteni, is jelezte a nemzeti kizárólagosság szándékát, de erről árulkodott az az utasítás is, amelyet bizalmas körlevélben intéztek a helyi román tanácsokhoz, hogy mondják ki a Romániához való feltétel nélküli csatlakozást, és „*így valószínűleg a népszavazás elkerülhető lesz.*”⁵³ Ugyanezt tükrözi a gyulafehérvári határozatok azon kitétele is, amely megfogalmazta a „*román nemzet elidegeníthetetlen jogát a Maros, Tisza és Duna között elterülő egész Bánságra*”⁵⁴ – mellőzve az ott élő többi nemzet igényeit. A végeredmény önmagáért beszél: a Magyarországtól Romániához csatolt területek lakosságának közel 32%-a volt magyar (az 1910-es népszámlálási adatok szerint, míg egy 1921-es összeírás szerint több mint 24%-a), a székelyföldi „magyar tömb” mellett magyar többségű városok sokasága és a szintén magyar többségű, Nagyváradtól Szatmárnémetiig húzódó területsáv tanúsította a nemzeti elv alkalmazásának sajátos egyoldalúságát.⁵⁵

Pedig az összeomlás hónapjaiban több tömeggyűlésre is sor került a magyar önrendelkezés kinyilvánítására – Pozsonytól Kolozsvárig –, ám ezeket sehol sem vették figyelembe. Mint ahogy azokat a helyi kezdeményezéseket sem, amelyek mintegy kényszerűségből nyúltak az önrendelkezési elv alkalmazásához: például a „Kalotaszegi Köztársaság” vagy a „Székely Köztársaság” szervezése esetében. Ezt az önmagában is sérelmes helyzetet a magyarok különösen rosszul élték meg – a csehországi németekhez hasonlóan –, mivel korábbi, a Monarchiában betöltött domináns pozíciójukból

⁵¹ A. Sajti: i. m. 44.; Romsics: *A trianoni békeszerződés...* 140.

⁵² Szász: i. m. 1712.

⁵³ Uo. 1715.

⁵⁴ Nagy: i. m. 209.

⁵⁵ Vö. Lucian Boia: *Vesztesek és győztesek. Az első világháború újraértelmezése.* Cser Kiadó, Budapest, 2014, 92. és 96.

hirtelen alárendelt helyzetbe kerültek az új nemzetállamok keretében. A magyar sérelmek jó részét később az utódállamok diszkriminatív kisebbségpolitikája is igazolta, még ha az egyes esetekben más és más mértékben. A délszláv állam és Nagy-Románia nemritkán nyílt diszkriminációjához képest például Csehszlovákia jobban tiszteletben tartotta a kisebbségi jogokat – igaz, a gyakorlat mesze elmaradt a Beneš által hangoztatott „csehszlovák Svájc” elképzelésétől, és inkább a Monarchia viszonyait idézte.⁵⁶

De nem csupán a magyar nemzeti érdekek sérültek – viszonylagos erőtlensége miatt a kárpátaljai ruszin nemzeti mozgalom sem tudott kibontakozni a történelmi Magyarország felbomlása idején. A ruszin lakosság nevében egyszerre több csoport is fellépett, egymástól eltérő célkitűzésekkel. Az ungvári „magyar-rutén” néptanács a budapesti kormánytól remélte nemzeti igényei teljesítését, az Amerikai Egyesült Államokba kivándorolt ruszinok és ukránok a csehszlovák aktivistákhoz közeledtek, míg a főleg máramarosi „ukrán” irányzat a Kárpátokon túl formálódó ukrán államhoz kívánt csatlakozni.⁵⁷ Az amerikai emigránsok már november 12-én kimondták a Csehszlovákiához való csatlakozást, azzal a feltétellel, hogy Prága autonómiát fog biztosítani a ruszinoknak. Ezzel szemben a magyar kormányzatnak sikerült megegyeznie az ungvári néptanáccsal, aminek eredményeképp 1918. december 21-én megjelent az „1918. évi X. néptörvény a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”. A törvény Magyarország ruszinok lakta részeiből autonóm kormányzóságot szervezett „Ruszka Krajna” néven, budapesti minisztériummal.⁵⁸ Az „ukrán” csoportosulás ugyan átmenetileg megvalósította az önrendelkezését, és kikiáltotta az 1918 novembere és 1919 májusa között fennálló, Kőrösmező központú „Hucul Köztársaságot”,⁵⁹ ám a független Ukrajna létrehozásának kudarca mellett ez a kísérlet is elbukott. A nagyhatalmak ugyanis a „csehszlovák megoldást” támogatták, így a hegyvidéki régió végül Csehszlovákiához került, beleértve a magyar többségű városokat és egy alföldi területsávot is. A csehszlovák kormányzat azonban két évtizeden át nem teljesítette az autonómiára vonatkozó vállalását – erre csak az első köztársaság válsága idején került sor 1938-ban.

Kevesebb szó esik róla, de a legkülönbözőbb regionális törekvéseket is mellőzték a térség átrendezése során. Ha nem számítjuk ide a „szlovják” mozgalom és a „Keleti Szlovák Népköztársaság” támogatását 1918 végén, ami inkább egyfajta (a szlovák nemzeti egységet megosztó) diverziónak tűnik, akkor is meg kell említeni azokat a helyi – pozsonyi, szepességi, bánsági – megmozdulásokat, amelyek e régiók önkényes átadása ellen tiltakoztak.⁶⁰

⁵⁶ Szarka: *A multietnikus nemzetállam...* 109–111.; Zdeněk Kárník: *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Nakladatelství Libri, Praha, 2003, 110–111.

⁵⁷ Fedinec Csilla: A Csehszlovákiához került Kárpátalja (1918–1921). In: Bárdi – Fedinec – Szarka: i. m. 40–41.

⁵⁸ Zeidler: i. m. 40–41.

⁵⁹ Fedinec: i. m. 40.

⁶⁰ A különféle „kérészállamokkal” és regionális törekvésekkel kapcsolatban lásd Ablonczy Balázs: *Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2020, 145–162.

Mint ahogy azoknak a konfliktusoknak is megmutatkoztak már a csírái, amelyek csak a későbbiekben bontakoztak ki. Az Erdély feltétel nélküli csatlakozását illető erdélyi román fenntartásokból a két világháború között komoly erdélyi–regáti ellentét nőtt ki, és a délszláv egység sem volt zavartalan – a szerbek dominanciára való törekvése és a többi nemzet érdekei közötti feszültség végül aláásta Jugoszlávia egységét. Csehszlovákia ugyan szinte ideális keretet biztosított a szlovák nemzetépítés számára, ám Prága centralizációs politikája egyúttal korlátozta is azt. A szlovák autonomista mozgalom és a prágai központi kormány konfliktusa így végigkísérte az első köztársaság fennállását. Mindez megkérdőjelezi a nemzeti egység abszolutizálásának jogosságát.

A történelmi Magyarország gazdasági, közlekedési, társadalmi, kulturális stb. kerekeinek szétesése emberek tömegeire hatott sokként – és itt nem csak a magyar menekültek és áttelepülők százezreire, valamint a kisebbségbe kerültek millióira kell gondolni, hanem számos más közösségre és a „többségekre” is. Ugyanakkor egyfajta kontinuitás is kimutatható, még az interetnikus viszonyok 1918–1920 közötti erőteljes megbolygatásával együtt is.⁶¹

Az önrendelkezések mérlege

Kétségtelen, hogy Trianon után kevesebben éltek kisebbségi státuszban, mint előtte, az új viszonyok pedig korábban elképzelhetetlen perspektívákat nyitottak meg a történelmi Magyarország egykori nemzetiségei előtt. A szlovákok, szerbek, horvátok, románok 1918–1919 óta minden szinten, megszorítások nélkül használhatták az anyanyelvüket, új mobilitási pályák szabadultak fel a magyarosodás kényszere nélkül, az elitek tagjai pedig akár a társadalom csúcsaira is feljuthattak – amit például Iuliu Maniu vagy Milan Hodža karrierje is mutat (az előbbi több alkalommal is Románia miniszterelnöke lett a két világháború közötti időszakban, az utóbbi pedig Csehszlovákiáé 1935–1938 között). Minden visszássága ellenére sokáig Csehszlovákia és Nagy-Románia közléte is demokratikusabbnak számított, mint a dualista Magyarországé.

Sajnálatos tény azonban, hogy erre az – utódállamok szerint – „történelmi igazságszolgáltatásra” újabb igazságtalanságok árán, a magyarság rovására került sor, a kisebbségbe került magyar közösségek helyzetének megfelelő rendezése pedig mindmáig várat magára. Utólag az is nyilvánvalónak tűnik, hogy míg a deklarációk szintjén a „Nagy háború” utáni átalakításokra a nemzeti önrendelkezés elve alapján egy új, igazságos és stabil Európa megteremtése érdekében került sor, a nagyhatalmi törekvések és az egyoldalú nemzeti érdekvényesítések valójában meglehetősen instabillá tették az új berendezkedést. Ezt tanúsítják azok a konfliktusok és feszültségek is, amelyek megakadályozták, hogy „Köztes-Európa” államai később hatékonyan összefogjanak a német és szovjet terjeszkedés ellenében. Noha a második világháború nem „Tria-

⁶¹Bővebben lásd Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2015.

non” és Magyarország miatt robbant ki, a régió instabilitása nagyban megkönnyítette a békerendszer helyi összeomlását 1938–1940 között.

A nemzeti elv egyoldalú, következetlen alkalmazása mindazonáltal nem csak a már említett következményekkel járt, hanem hosszú távon is megterhelte a magyar–szomszéd együttélést. Ez napjainkban is érezhető – az interetnikus viszonytól az államközi kapcsolatokon át a múlttól való gondolkodásig –, és szemlátomást még egy évszázad sem volt elég ahhoz, hogy mindez megoldódjon.

